
Pedagogika volného času

K současnosti a výhledu výchovného zhodnocování volného času dětí a mládeže

Břetislav Hofbauer[†]

Anotace: Autor se zabývá tradičními i nově vznikajícími formami volnočasových aktivit dětí a mládeže a věnuje pozornost globálnímu přístupu k řešení problémů současné mládeže.

Klíčová slova: volný čas dětí a mládeže, volnočasové aktivity, Evropské fórum mládeže

Annotation: The author deals with traditional and rising forms of leisure time activities of children and youth and he gives attention to the global approach to solution of current youth problems.

Key words: leisure time of children and youth, leisure time activities, European Forum of Youth

Volný čas dětí a mládeže v podmínkách globalizace

Současný život a výchova dětí a mládeže ve volném čase se rozvíjejí v etapě společenského vývoje označované jako globalizace. Toto souhrnné pojmenování nové fáze vývoje společnosti se objevilo koncem 60. let minulého století ve futurologii, vědě zkoumající budoucí vývoj lidstva. Vztahuje se na soubor procesů, které se v posledních desetiletích propojují v různých oblastech existence společnosti a oslabují význam dosavadních hranic mezi státy; jindy se charakterizuje jako rostoucí vzájemná závislost národů, států a regionů celého světa.

V souvislosti s aktuálností procesu globalizace se objevily pokusy vymezit ji časově a naznačit její periodizaci. Někdy se počátek její první etapy klade již do r. 1492, roku objevení Ameriky, a její konec do minulého století, kdy se vyčerpaly její možnosti v průběhu dvou světových „horkých“ válek a jedné války studené, rozpadu světových koloniálních i dalších říší.

Koncem 20. století, na začátku její nové etapy, pokračovalo hledání cest k nadnárodní integraci zájmů a mezinárodní ekonomické spolupráci, ke kulturnímu a ekologickému rozvoji států, k vytváření podmínek pro mírový rozvoj současného světa a pro uplatňování úlohy mezinárodních, evropských a světových organizací.

Globalizace jako obecná tendence vývoje má všestranný vliv na podobu a vývoj současné společnosti. Při rozboru jejich důsledků se hodnotí pozitivní přínosy: šíření demokracie, posilování institucí mezinárodního práva, růst významu lokálních společenství, pokusy o ožívování ohrožených tradic nebo zesilování interakce mezi zeměmi a kulturami. Mezi důsledky negativní patří zanikání malých kultur a jazyků, šíření rizik spojených s novými výrobními a vojenskými technologiemi (atomové elektrárny, genově upravené rostliny, atomové zbraně), prohlubování ekonomické nerovnosti mezi zeměmi a regiony a vznik nových způsobů sociálního vylučování (například omezeným přístupem k novým technologiím, masmédiím nebo celoživotnímu vzdělávání).

Dnes se tyto dlouhodobě působící polarizace vyostřují a vytvářejí složité, někdy inspirující, často však problémové prostředí, kde jednotliví činitelé nepůsobí pouze souladně, nýbrž také protichůdně a s negativními důsledky. Jejich vývoj probíhá v době propojování světa v oblasti ekonomické (a zejména rozšiřování trhu zboží a služeb), informační a technologické (zejména uplatnění počítačové techniky), energetické a surovinové, dopravní a vojenské, politické a právní, ekologické, mediální a kulturní. Všechny tyto skutečnosti mají zásadní vliv také na rozsah, obsah a způsoby realizace volného času současné společnosti a její mladé generace.

Těžiště pozornosti vzhledem k výchově a vzdělávání dětí a mládeže spočívalo v tomto směru především v řešení otázek školy a školní výuky; možnosti volného času a jeho významu pro život a výchovu byly a jsou však řešeny méně často a s menším důrazem. Volný čas se však dnes uplatňuje stále výrazněji rostoucím rozsahem, obsahovou a metodickou inovací; velkými možnostmi rozvoje mladých účastníků a současně požadavky, jež na ně může klást; rozšiřováním a diferenciací aktivit v zeměpisném i sociálním rozměru. Mezi tyto předpoklady patří jak společné tendence evropského sociokulturního kontextu, tak specifické rysy spjaté s historií a současnými podmínkami dané země. Některé pozitivní podněty však dnes stále zůstávají stranou, protože je účastníci nemohou, nedovedou nebo nechtějí využít. Takto se potenciální kladné výsledky jednotlivých příslušníků mladé generace a jejich skupin oslabují a někdy i ruší.

Současný rozvoj se neomezuje na tradiční volnočasové aktivity a instituce, které vznikaly v minulých desetiletích a především v národním měřítku vytvářely rozsáhlé a diferencované soustavy. Dnes k jejich vývoji

přispívají četné nové obsahové a metodické podněty, uplatňující se v různých prostředích volnočasového života a výchovy. Svým rozšířením a významem přerůstají místa svého vzniku; vytvářejí jak soustavy aktivit a zařízení, tak také činnosti a instituce atypické a ojedinělé. Všechny pak v souhrnu tuto oblast života a výchovy pomáhají výrazně proměňovat a inovovat, rozšiřovat a diferencovat.

Současně s tím se vytvářejí podmínky k tomu, aby účastníci aktivit nebyli pouze diváky, nýbrž se na přípravě a průběhu činností mohli aktivně podílet. Umožňují tak od letného poznání nebo přechodného prožitku přecházet k dlouhodobější činnosti a spoluúčasti, která má hlubší a trvalejší vliv. Takto začaly působit například různé typy zájmových činností, hřiště dobrodružství, domy ekologických aktivit, činnosti pedagogiky zážitku a další způsoby pobytu mládeže v přírodě, nové způsoby využívání médií včetně elektronických, které dnes pronikají do všech volnočasových prostředí.

Podstatným rysem tohoto vývoje je **vzájemná otevřenost mezi různými volnočasovými prostředími a institucemi i mezi aktivitami a jejich účastníky**. Ta brání přílišné institucionalizaci a strnulosti, současně však umožňuje vyhýbat se vágnosti a bezbřehosti. Vyvažování obou polarit a zvyšování jejich účinnosti se uskutečňuje různými způsoby:

- *Poznáváním a využíváním souvislostí* mezi přírodou, společnostmi a ekologií, mezi obory technické zájmové činnosti a estetikou, mezi různými oblastmi umělecké tvořivosti (například dramatického a výtvarného umění), mezi turistikou a poznáním přírody nebo historie regionu.
- *Časovým dosahem aktivit a různými způsoby jejich realizace*: spontánních (například herních), jednorázových a příležitostných (nesouvisejících bezprostředně s dalšími), opakováním pravidelného pobytu v průběhu týdne a celého školního roku (ve školní družině nebo klubu), pravidelných, často i víceletých zájmových aktivit uskutečňujících se několikrát týdně, pobytů o zimních a zejména letních prázdninách, které poskytují velké možnosti souvislého a komplexního uplatnění všestranného obsahu (například na putovních táborech nebo přírodovědných expedicích).
- *Podle základních funkcí a činností instituce*: její orientace buď na prevenci negativních jevů, nebo na účast při odstraňování jejich nežádoucích následků.
- *Podle výsledků* činnosti založených na hodnocení individuálního nebo společného, měřitelného nebo jinak zhodnocovaného výsledku (lehkoatletického výkonu, družstva kolektivního sportu) nebo podle jiných hledisek (výsledku technické zájmové nebo výtvarné činnosti, působení uměleckého souboru, přínosu ekologické nebo solidární aktivity).

- Podle *dosahu volnočasového působení* od místního po mezinárodní, které se v posledních desetiletích rychle rozšiřuje (například v soustavě přírodovědných olympiád počínajících školními koly a konče celosvětovým finále).

Všechny tyto zřetele prostupuje **dimenze časová**. Účastníkům umožňuje poznávat dosavadní vývoj zvoleného oboru a přiměřenými způsoby ho dále rozvíjet, jeho současné možnosti uplatňovat v praxi a reálné výsledky pak hodnotit. Zvláštní význam má v těchto souvislostech zřetel k budoucnosti, protože pedagogika volného času je jako pedagogická disciplína především úsilím o změnu současného stavu a dosažení vytyčených cílů.

Dimenze sociálně prostorová se týká jednak různých prostředí od rodiny až po celou společnost, kde všude se volnočasové aktivity uskutečňují, jednak zřetele zeměpisného, v němž se volnočasové aktivity rozšiřují od dosahu místního až po globální. Člověk do těchto souvislostí vstupuje různými způsoby: někdy přímo a bezprostředně, jindy prostřednictvím modelů a dílčích subsystémů jako zobecněného odrazu reality a dnes také pomocí virtuálního obrazu skutečnosti.

Pedagogika volného času v obou těchto směrech využívá živelné podněty přicházející z objektivní skutečnosti i od účastníků. Analyzuje různé stránky obsahu a způsobů jeho realizace, umožňuje jejich poznávání a uplatnění ve výchovné praxi, vymezuje funkce a hodnotí jejich význam; přetváří je tak na působení intencionální a usiluje o zvýšení jejich účinnosti.

Úsilí o zvyšování výchovné účinnosti volnočasových aktivit dětí a mládeže

Kvantitativní i kvalitativní rozvoj volnočasových aktivit dětí a mládeže posledních desetiletí umožnil v evropských zemích včetně naší rozvíjet stále bohatší nabídku zájmových činností spontánních, příležitostných a pravidelných, které do jejich života a výchovy vstoupily definitivně jako nový, trvale se rozšiřující a diferencující činitel. Od druhé poloviny minulého století proto vznikají pokusy ujasňovat jak jejich celkové pojetí a cíle, tak také možnosti jejich uplatnění v praxi.

Pokusem o vymezení jejich cílů a prostředků se na rozhraní 50. a 60. let minulého století v některých evropských zemích (a také u nás) staly tzv. *Osnovy výchovné práce*. Měly být analogií osnov vyučovacích předmětů a zahrnuly celou oblast působení školy a mimoškolních činitelů. (Návrh osnov, 1960) Jejich zpracování se postupně rozšiřovalo zejména do dalších zemí východní a střední Evropy. Jejich výsledné znění vymezovalo – podobně jako ve vyučovacích předmětech – dílčí výchovné cíle pro jednotlivé oblasti výchovného působení a postupné ročníky školy. Jejich pojetí bylo především kladením jednotných požadavků.

Z obdobného záměru vyšly pokusy o to zpracovat *osnovy tzv. celodenního výchovného systému*, které se uskutečnily opět především v zemích východní a střední Evropy a také v některých zemí západoevropských (zejména tehdejší Německé spolkové republiče). U nás školy s celodenním výchovným systémem zůstaly prakticky ve stádiu ověřování na několika školách. Mezi příčiny, proč se nestaly perspektivním činitelem volnočasové výchovy, patřila složitost (ba nemožnost) konkrétní výchovné požadavky stanovené pro jednotlivé postupné ročníky sladit s rozdílnou reálnou úrovní individuálního sociálního a zájmového rozvoje dětí. Ty sem přicházely z různých životních a výchovných prostředí, s odlišnou životní a volnočasovou zkušeností a setkávaly se zde s členitým souborem individuálních dobrovolných aktivit.

Ve stejné době začala svoje cíle do relativně ucelených a stabilizovaných zásad a souborů praktických námětů promítat také tehdejší *jednotná sdružení dětí a mládeže* působící na školách v zemích východní a střední Evropy. Tyto soubory vymezovaly a konkretizovaly jejich základní cílové a obsahové zaměření a akční prostor a stávaly se podnětem pro činnosti upevňující vztah členů ke sdružení. Jejich zásady a aktivity z nich vycházející měly jako závazný, sjednocující a prakticky působící činitel působit v rozměru celého sdružení a činnost jeho kolektivů zaměřovat ke společným cílům. Současně uplatňovaly zřetel respektující zvláštnosti volnočasové výchovy, zejména zájmovost, volitelnost a dobrovolnost účasti.

Kromě nich působily další způsoby závazného a jednotného vymezení vztahu člena a sdružení, které se uplatňují i v současnosti: heslo stanovící ve zkratce základní zaměření sdružení, slib vyjadřující vztah člena k němu, desatero či jiný soubor morálních a pracovních zásad, práv a povinností člena, soustava závazných požadavků nebo dobrovolných námětů pro činnost členů vymezující cíle a obsah, způsoby činnosti nebo ověřování, jak si člen stanovené požadavky osvojil. Dělo se tak zejména prostřednictvím aktivit založených na rozvoji zájmů, různých způsobů motivace činnosti, zkouškami nebo ověřováním v praktické činnosti, zda člen požadavky zvládl a jak je ve sdružení nebo ve svém životě prakticky uplatňuje.

Oba tyto způsoby umožňovaly v živelně se rozvíjejícím prostředí brát v úvahu věkové zvláštnosti i zájmové zaměření členů. Takoveto „osnování“ činnosti dětského sdružení prošlo v průběhu minulého století v Evropě i u nás mnoha proměnami. Jako relativně stabilizovaná soustava požadavků a námětů se projevila v *pojetí a praxi baden-powellowského skautingu* od počátku 20. století. Jeho výchovný systém uplatnil zejména různé způsoby ověřující zvládnutí stanovených znalostí a dovedností: zkoušky stanovené pro různé věkové a funkční kategorie členů (počínaje zkouškou nováčkovskou až po vůdcovskou) a pro jednotlivé zájmové oblasti zkoušky odborné.

Tradiční uspořádání obsahu výchovné činnosti se v našem skautingu v současnosti aktualizuje a obsahuje také další aktivity, které toto základní uspořádání doplňují a konkretizují: tradiční Svojsíkův závod, soutěž družin zahrnující skautské znalosti a dovednosti (v r. 2005 desátý ročník), Závody světlušek a včlat jako

nejmladších příslušníků sdružení; vodáckou soutěž Přes tři jezy; soutěže kulturní (Zpívající šestka, Divadelní šestka, Skautský muzikál, Polibek múzy v oblasti foto, filmu, výtvarných prací, literatury a hudby, Zazíháme světýlko, což je soutěž literárních pokusů a výtvarných prací), soutěž EXZOD (EXperimentální závod družin), uskutečňují se rovněž tzv. jamboree (setkání) na Internetu a různé etapové hry. (Po deseti letech, 1999)

Vnitřní uspořádání organizací pionýrského typu procházelo v zahraničí a po druhé světové válce také u nás vývojem značně proměnlivým. První organizace tohoto typu vznikla v prvních letech po první světové válce v tehdejší Sovětské Rusku. Tehdy usilovala o to využít některých přístupů a metod skautingu, avšak dát jim odlišné ideové a cílové zaměření. Od těchto pokusů se však záhy ustoupilo se zdůvodněním, že je nutno posílit přímé spojení činnosti dětského sdružení se životem společnosti a jeho konkrétními podněty.

Napříště se tak uplatnily pouze základní společné atributy (slib, heslo, členská zásady), zatímco soustavy obsahových a metodických požadavků byly na dlouhá desetiletí opuštěny. Nesystémové spojování činnosti sdružení s denním životem umožňovalo sice častý a průběžný kontakt s lokálním i širším celospolečenským prostředím, mělo však za následek živelnost a z toho vyplývající nahodilost výchovného působení. Proto ve druhé polovině 50. let došlo v tehdejší organizaci sovětských pionýrů a po ní také v dětských organizacích zemí střední a východní Evropy k obnově ucelených výchovných systémů.

Naše organizace nazvala svůj výchovný program „Co má znát a umět pionýr“, později „Pionýrské plameny“ a „Pionýrské cesty“ a „Výchovný systém PO SSM pro jiskry a pionýry“, který byl upravován i v následujících letech. Tento základní systém doplňovaly zájmové odznaky (zpočátku pro mladé techniky a mladé přírodovědce, později také v turistice a estetické výchově). Celý systém procházel tedy častými zásadními změnami, ačkoliv měl být spíše nástrojem stabilizace výchovného působení. V současnosti se tyto nástroje motivace činnosti dále vyvíjejí vzhledem k novým společenským podmínkám existence sdružení, podstatně užší členské základně i vzhledem k proměně zájmů členů sdružení. (Pionýr, 2006)

Dnešek hledá nová řešení

Inovační povaha volnočasových aktivit vyžaduje a umožňuje hledat, ověřovat a v konkrétních místních podmínkách uplatňovat nové jednotlivé metody i celkové přístupy, které mají jejich akční pole rozšířit, rozrůznit a učinit účinnějším. Pokusy v tomto směru se v zahraničí i u nás stávají zejména v posledním desetiletí stále častějšími. Na podněty předchozího vývoje navazují především tím, že do množství živelných vlivů různých činitelů vnášejí cílevědomost a stabilitu, aniž se snažily tuto oblast podrobit strohým zásadám uspořádání a výchovného působení.

a) K hledání nových řešení přistupují některé **školy, sdružení a volnočasová zařízení dětí a mládeže**.

Na 7. základní škole v Levici na jižním Slovensku byl zpracován projekt „Otvorená škola“. Jeho cílem bylo rozvinout sportovní a další pohybovou činnost žáků, pedagogů, rodičů i přátel školy jako kompenzaci převažujícího využívání televize a počítačů. Jeho cílem bylo mimo jiné prostřednictvím cvičení a za pomoci odborných pracovníků (rehabilitačních sester nebo profesionálních sportovců) učít

se zdravému způsobu života, zbavovat se nadváhy nebo stresu a využívat prostředků regenerace, relaxačních a kompenzačních technik. Program se zaměřil na žáky základních a středních škol města, na místní mládež a na další zájemce o pohybové aktivity.

K plnění těchto požadavků byla zřízena posilovna a pro příslušné pracovníky se uskutečnily semináře. Součástí programu se stala výchovná činnost vycházející z myšlenek zakladatele novodobých olympijských her Pierra de Coubertina, která pronikla i do některých vyučovacích předmětů (například do výtvarné výchovy); o olympijské myšlence informoval také časopis školy. Závěrem školního roku proběhly v různých sportovních disciplínách za účasti zástupců všech tříd „Školní olympijské hry“.

S činností středisek volného času dětí a mládeže přímo souvisejí tzv. *výukové programy*, vymezované jako „interaktivní tvořivé výchovně-vzdělávací lekce určené dětem a mladým lidem s cílem prohloubit, rozšířit a obohatit učivo všech stupňů škol“. (Výukové programy, 2003) Nabídka obsahuje jejich různé typy členění: podle obsahu volnočasových aktivit (přírodovědné a zejména ekologické, společensko-vědní, technické, vlastivědné, turistické); podle věkových kategorií (počínaje předškolním věkem přes 1. a 2. stupeň základní školy až po školu střední, případně speciální); podle délky jejich průběhu (od dvouhodinových a jednodenních po víkendové a týdenní); podle místa konání (v místnosti zařízení, na zahradě, v přírodě). Někdy jsou mezi sebou různými způsoby obsahově nebo organizačně kombinovány.

Programy vycházejí ze zásad, které respektují odbornou správnost a aktuálnost informací a navazují na osnovy příslušných vyučovacích předmětů. Účastníky nezahlučují objemem vědomostí, nýbrž jim dávají možnost uplatnit vlastní nápad a projevit názor. Využívají interaktivní metody a vzájemnou komunikaci účastníků, podporují týmovou spolupráci a také při závěrečném opakování uplatňují aktivizující způsoby činnosti (soutěže, dramatické etudy, pokusy, přípravu televizní reportáže, „vědeckou konferenci“ apod.)

Jako příklady výukových programů uveďme: téma *Slon a mravenec* pro mateřské školy a 1.–3. třídy (jak spolu mohou hospodařit Slon, Veverka a Mravenec – o přátelství, toleranci a respektování jinakosti znázorněné prostřednictvím výtvarných prací, rolových her a řešení konfliktů); téma *Hele človíček* pro 2.–5. třídy (jak pracuje lidské tělo, kudy jím putuje snídaně, jaký význam mají lidské smysly nebo krevní oběh); téma *Tradiční řemesla* pro 4.–9. třídy a střední školy (historický vývoj a současnost zpracování dřeva, proutí a slámy, včelího vosku, perleti, ruční výroby papíru a dalších materiálů včetně praktických pokusů o výrobu některých z nich); téma *O čem vypráví hudba* pro 6.–9. třídy (poslech hudby jako inspirace k vyjádření pocitů z pohybu a prostoru, z příběhu nebo nálady obsažených v hudbě prostřednictvím slova, pohybu nebo výtvarného projevu).

b) Podobným způsobem postupují v současnosti také některá **sdužení dětí a mládeže**, která tak navazují na zájmy členů a podporují jejich všestranný rozvoj. Junák sdružoval koncem 90. let v 2,8 tis. oddílů 55 tisíc

členů (z toho 38 % chlapců, 33 % děvčat a 29 % dospělých, v oddíle bylo průměrně 14 členů. V jeho činnosti se uplatňovalo 27 odborných zkoušek a uskutečňovalo se skoro 1,4 tis. letních táborů s 34,6 tis. účastníků a 7 tisíc vedoucích (na jeden tábor připadalo průměrně 25 dětí a 5 vedoucích).

Pionýr, druhé nejpočetnější sdružení u nás, mělo v r. 2001 954 oddílů a 7 klubů, o čtyři roky později bylo jeho 722 oddílů zaměřeno: v 48 % všestranně, 27 % na turistiku, 9 % na sport, 5 % na kulturu, 3 % na přírodovědu, 1 % na techniku a 7 % na další aktivity. Jejich činnost pomáhají motivovat také další přístupy:

Nabídkové programy: „Výpravy za poznáním“ určené všestranně zaměřeným oddílům a s nimi spojená motivační hra „Cesta kolem světa za 300 dní“. Od r. 2003 to je rovněž program „Oáza“ vytvářející zóny pozitivní atmosféry, spolupráce a tolerance nebo projekt participace podporující vznik orgánů dětské samosprávy a účasti členů na aktivitách.

Pionýrský Sedmikvítek rozvíjí činnosti v sedmi oborech estetické výchovy (literatura, divadlo, hudba, tanec, foto, film, výtvarná a rukodělná činnost, kam se zařazují také doplňky oblečení, návrhy a vytváření hraček, keramiky a šperků). V r. 2005 se konal 4. ročník soutěže rockových kapel Pro-Rock; 10. přehlídka oborů divadelního a hudebního umění, 11. přehlídka žánrů tanečního umění, 14. Dětská Porta v country, folku a tramské písně. Ve stejném roce proběhl také 11. ročník soutěže v uzlování a 30. ročník branné hry „Cesta odhodlání“, která zahrnuje znalosti a dovednosti potřebné pro chování a pobyt v přírodě, prokazování samostatnosti a odvahy a další prvky pedagogiky zážitků.

Výchovné projekty na podporu rozvoje hlubších zájmů dětí: Robinsonův ostrov jako časově první nabídka v tomto směru, Apollónovy hry v kulturní tvořivosti, na něž navazuje výše zmíněný Sedmikvítek, Olympijské kruhy, jejichž dominantou je Pentatlon jako sportovní soutěž družstev (například ve vybíjené, volejbalu, ringu), Clona (fotografování, krátké filmy, video), Modrá planeta, ekologický program zkoumání přírody, jehož součástí je i postupová soutěž Přírodovědná stezka. Odznaky odbornosti se získávají rovněž v oborech technických a společenskovedních.

c) Úsilí o nalezení a uplatnění společných, sjednocujících hledisek se nemezuje na jednotlivé úseky a oblasti praktického výchovného působení ve volném čase, nýbrž se promítá i do široce koncipované **pedagogiky zážitků (dobrodružství)**. Ta umožňuje vstupovat do reálně existujících, dobrovolně podstupovaných a takto prožívaných napětí, rizik a nebezpečí, která zážitky účastníka zintenzivňují a jejich účinnost umocňují. Někdy se označují jako adrenalinové podle hormonu, který se v lidském těle uvolňuje při stresu, tělesné námaze nebo strachu. Za následek mají rychlejší frekvenci tepu a dechu a zvýšení krevního tlaku jako přípravu na vyšší zátěž. Tyto aktivity rozšiřují fyzický i akční prostor, obsahové i metodické možnosti volnočasových aktivit a účastníkům nabízejí ověření jejich osobnostních předpokladů. (Vážanský, 2001)

Zážitková pedagogika se vymezuje jako jeden z proudů reformní pedagogiky, který v zážitku spatřoval ústřední zřetel výchovných a vyučovacích snah. Její zrod se klade do vyučovací metody zaměřené na prohlubování a zjemňování zážitků, jež se zpočátku netýkalo jejího uplatnění ve volném čase. Výrazněji se začala uplatňovat až ve druhé polovině minulého století, o stavu jejího vývoje v naší zemi vypovídá skutečnost že náš Pedagogický slovník z r. 1995 tento pojem ještě neuvádí. V souvislosti s jejím rozvojem začala zvláště v zahraničí vznikat „hřiště dobrodružství“ (Abendteuerspielplätze). V Německu to byl od 60. let specifický, zvláště vybavený prostor aktivit, umožňující využívat hry a další možnosti svobodného jednání dětí.

Jako charakteristické rysy pedagogiky zážitků se vymezují: možnost v prostředí chudém na podněty získávat bezprostřední a celistvou, racionální i emocionální zkušenost umožňující svobodné jednání; spjatost těchto zkušeností s životní skutečností a její interiorizace jedincem; nutnost okamžitě reagovat na reálné situace, které vyžadují okamžité rozhodnutí a rychlé jednání; učit se sociálně jednat a včas rozpoznávat, chápat a překonávat případné skupinové konflikty; možnost, aby jedinec získal novou zkušenost kontrastní se všedním dnem i se svou dosavadní zkušeností; učit se řešit neobvyklé životní situace.

Při tom má velký význam možnost a nutnost spolupráce ve skupině, společná realizace úkolů místo soutěživosti a konkurence. Účast na těchto činnostech umožňuje samostatně jednat, situace emocionálně prožívat, utváří schopnost překonávat překážky, náročné stresové situace a nebezpečí. V souhrnu tedy jde o aktivity a zážitky přitažlivé zejména pro mladé lidi.

Aktivity dobrodružství jsou **reálnými vstupy účastníků zejména do přírodní reality** a do jejich rizikových prostředí a prostor, málo adaptovaných nebo zcela nedotčených lidskou přítomností a činností. Její počátky byly prosté – milovníkům přírody umožnit vstup do atraktivních, avšak nepřístupných oblastí (například údolí Slovenského ráje zprůchodnit vysokými žebříky). Patří sem také pokusy z počátku 90. let určené dětem a mladým lidem, aby si v přiměřeně náročném skalnatém terénu francouzských hor a s využitím příslušného technického vybavení vyzkoušeli jednoduchý způsob slaňování.

V současnosti počet, obsahová diferenciací adrenalinových sportů a příbuzných aktivit, různorodost prostředí jejich konání i náročnost na účastníky až po hranici životního rizika rychle roste. Uskutečňují se individuálně nebo ve skupině, v letním nebo zimním období, na amatérském nebo komerčním základě a v nejrůznějších prostředích. Mezi aktivity pronikající dnes také u nás patří:

- lezení do vyšších výšek v přírodě bez jištění (bouldering podle anglického boulder = kámen, balvan), vysokohorská turistika až do určitého stupně obtížnosti;
- jízda po zemi (na travních lyžích, kolečkových bruslích), na sněhu (na sjezdových lyžích s pomocí tažného draka), nad vlnami mořského příboje (let s pomocí padáku nebo klouzání a provádění různých skoků);
- aktivity na sněhu (putování po sněžnicích, putování se psy) nebo kombinace některých těchto disciplín;

- plavba na divoké vodě na různých plavidlech včetně nafukovacího člunu nebo voru (rafting podle raft = vor), jízda na plachetnici nebo windsurfing na vlnách mořského příboje.

V naší zemi je dnes na deset tisíc registrovaných zájemců o amatérské potápění a každým rokem jich přibývá další tisíc. Pro tento sport uskutečňující se v denní i noční době je zde vyhrazeno na sto padesát lokalit (bývalé lomy, rybníky, řeky, přehrady), jež jsou „vybavovány“ potopením vyřazených strojů (auta, autobusu, vrtulníku). Na Slapské přehradě je takových míst dvacet a některá z nich umožňují sestup až do třicetimetrové hloubky.

K současným komerčním nabídkám firmy působící v Krkonoších patří: sjezd terénní koloběžkou po svahu, pohyb po gumovém laně, slaňování skály nebo let na obří houpačce. Ročně se objevuje také na sto čtyřicet outdoorových (venkovních) programů, mezi nimi je například „vysazení“ z vlaku, kdy účastník musí předem odevzdat mobil a některé osobní věci a dále putuje pouze podle mapy, pro zápalky potřebné pro „přežití“ si musí vylézt na vysoký strom a k voru s jídlem na hladině vodní plochy se dostat plaváním.

Dosavadní rozbory se zabývaly především způsobem, jimiž pedagogika zážitků působí, méně již objasňují genezi a příčiny jejího rozvoje, který je jedním z projevů individualizace využívání volného času a reagicí na unifikující a nivelizující globalizační tendence. Je to rovněž výraz snahy čelit náročným požadavkům i nebezpečím a prokazovat svoje fyzické a psychické předpoklady, překonávat jednotvárnost a stereotypy každodenního života a alespoň dočasně se z nich vyvázat, rozvíjet a uplatňovat svoji fantazii a osobní nasazení v mezních, současně však zvládnutelných situacích, které si člověk sám vytváří a do nichž záměrně a dobrovolně vstupuje.

Rostoucí zájem o tyto otázky v naší zemi potvrzuje autorská i ediční činnost posledních let, např. Němec, J. a kol.: *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času*. Brno, Paido 2002, s. 84 a násl.; Naar, D., Slejšková, E., Slejška, Z.: *Manuál prožitkové pedagogiky*. Egredior o. s., 2002; *Gymnasion – Prázdninová škola Lipnice*, periodikum pro zážitkovou pedagogiku, které začalo dvakrát ročně vycházet v r. 2004; projekt Jiráska J., *Možnosti a limity specificky české zážitkové pedagogiky: její zdroje a současná podoba*. Olomouc 2006, rkps., která se zabývá třemi zřeteli této disciplíny: zkušenostmi J. Foglara, Prázdninové školy Lipnice a zimních kurzů.

Možnosti v tomto ohledu však vznikají **také v prostředí měst**. Jsou to například výstupy po vnějším plášti komínů bývalých továren, kterým se pro jejich náročnost věnují dospělí. Reálnými následovníky výstupu na tovární komín, známého z příběhu B. Hrabala, jsou u nás zvláště manažeři a technici; někteří zájemci si pocit rizika zvyšují tajnými výstupy v noci nebo lezením vnitřkem komína. V r. 1981 vznikl Svaz českých kominářů, který měl v r. 2005 tři sta členů mezi 15 až 66 roky, z toho čtvrtinu žen. Podmínkou pro přijetí do organizace je překonání komínu vyššího než 50 m; při tom se vedou výkazy o jejich zdolání a počítají se metry dosažené během jednotlivých výstupů.

Realita města není takovým činnostem příznivá, proto se přesouvají do vymezených prostor a areálů. Nově se budují horolezecké stěny přechodně nebo natrvalo umístěné do městského prostředí (například na hlavní náměstí Krakova) nebo lanová centra, z nichž jedno vzniklo v Praze-Libni. Zařízení vzbuzující vzruch, napětí a emoce vznikají rovněž v zábavných parcích kultury a oddechu. Mezi ně patří různé tunely a cesty hrůzy, obrovitá ruská kola a vysoké houpačky, centrifugy, horské dráhy nebo trenažéry. Ty běžně existují jako trvalá a vyhledávaná součást zábavných komplexů velkých evropských měst: ve Vídni (Prater), Budapešti (Vidám park), Göteborgu (Liseberg), Kodani (Tivoli) nebo v Paříži (na břehu Seiny v blízkosti Eiffelovy věže a na bulváru za Vítězným obloukem).

Dobrovolné rozhodnutí podstupovat extrémní riziko však člověka někdy neuvolňuje, nýbrž zraňuje i zabíjí. Snaha vyniknout před sebou samým nebo druhými a kompenzovat svoje nedostatečné uplatnění se tak vyvíjí směrem, který popírá osvobozující povahu volného času. V USA se takovou činností stala jízda mladých lidí na střeších vagonů rychlovlaků, u nás prudké sjezdy na kolečkových bruslích z kopce, v závěsu za autem nebo tramvají, na spráhlech nebo střeších vagonů metra. Jindy to jsou rizikové skoky na laně z mostu do vodní plochy, sjíždění divokých kamenitých řek pouze na nafukovacích matracích nebo „hra“ ruská ruleta.

d) **Komplexy a činnosti světa reálné fantazie.** Nedílnou součástí současného volnočasového prostředí a jeho aktivit jsou **komplexy světa reálné fantazie** s volnější či těsnější vazbou na spoluúčast návštěvníků. Skutečnost jim přibližují různými, vzájemně se kombinujícími způsoby a technickými prostředky; společným zřetelem je participace účastníků zvyšující účinek reálného a virtuálního poznávání nebo emocionálního prožívání různých stránek skutečnosti. Uvolnění fantazie a odpoutání od denní reality paradoxně umožňuje jejich skutečnost hlouběji poznávat a intenzivněji prožívat. Tyto aktivity tak přinášejí současně poznání a oddech a vytvářejí i bližší vztah k přírodě, společnosti, druhým lidem a sobě samému.

Možnosti v tomto ohledu rozšiřují **areály a zařízení vznikající na základě rozvoje moderní počítačové techniky a hromadných sdělovacích prostředků.** Přímo na ně navazují multimédia, která využívají programů a datových souborů na nosičích, současného propojení s akustickými a obrazovými výstupy přes monitor a případně také s videorekordérem. Na tom je založeno multimediální umění využívající různé prvky a techniky: filmový obraz, video, počítačovou grafiku a animaci, hudbu, světelné a pohybové efekty. Často je interaktivní, takže umělecký objekt reaguje na gesta, přání a jiné signály diváka. Průkopníkem interaktivity člověka a média se stal kinoautomat předvedený našimi tvůrci na Světové výstavě v Montrealu v r. 1966. Za vedení moderátora umožnil divákům vstupovat do děje a v určitých situacích volit některou z variant předváděného příběhu.

Jiným způsobem sdružování různých prostředků sdělování se staly **multi-**

plexy, které spojují více elektrických a optických signálů a na straně příjemce z nich zpětně vytvářejí původní signály. Takto lze sdružovat telefonní, televizní, datové a jiné signály a vytvářet specifická volnočasová zařízení, která účinně působí na jednotlivé diváky a současně oslovují i jejich různé skupiny. Multiplexy dnes oproti tradičním kinům přitahují větší pozornost nejen moderní promítací technikou, ale také pořádáním koncertů, výstav, předváděním divadelních her nebo filmových pohádek pro děti.

Působení multimédií a multikomplexů je prostorově omezeno na sály a zařízení vybavené příslušnou technikou. V poslední době kromě nich vznikají také reálné **komplexy zařízení působící souborně a ve velmi širokém dosahu**. Nejznámějším zařízením tohoto typu jsou tzv. *disneylandy*, nazvané po americkém kreslíři a filmovém producentovi Walteru Disneyovi (1901–1966), z jehož tvorby vznikly filmové postavičky myšák Mickey, pes Pluto nebo kačer Donald. Jeho prvním celovečerním animovaným filmem byla Sněhurka a sedm trpaslíků (1937), po němž následovaly filmy Šípková Růženka a Kniha džunglí a po druhé světové válce i filmy pro dospělé. Jejich úspěch inspiroval vznik nového typu volnočasového zařízení. Jím se v r. 1955 stal zábavní park Disneyland v Kalifornii, který podnítil vznik dalších zábavných institucí tohoto typu s různým obsahovým zaměřením. Později obdobné zařízení vzniklo také na Floridě (1971) a svou rozlohou 110 km² se stalo největším svého druhu na světě. Rozvoj tohoto typu zařízení pokračoval nadále zejména v USA například jako „cesta džunglí“, „ponorkami pod mořskou hladinou“, „hudební revue“.

Obdobná zařízení vznikají také na dalších kontinentech. V jihozápadní části čínského velkoměsta *Šanghaje* působí „Východní země“ (Oriental Land), velké zařízení širokého profilu o rozloze 380 ha včetně zelených a vodních ploch. Nabízí řadu možností: třídu vědění (se 160 sochami domácích i zahraničních myslitelů, umělců a vědců), „globální vesnici“ s 32 budovami staveb různých stylů země celého světa, zařízení sportovní (hřiště a stadiony pro desítky sportů), zařízení pro branné sporty (laserová střelnice, aktivity dobrodružství), areály oddechu a zábavy (včetně zátoky rybářů nebo prostor pro pouštění tradičních čínských draků). Zařízení rozvíjí množství aktivit (tradiční univerzitní sportovní hry, mezinárodní kulturní festivaly, mezinárodní soutěž dračích lodí, soutěž v kaligrafii, mistrovství ve školní kopané, letní dětské tábory a další). Zabývá se rovněž vědeckým výzkumem přírody, lidského prostředí a možností člověka a je vybaveno pro jednání konferencí a ubytování hostů. (Oriental Land, bez data)

Souborem reálného poučení, zábavy a zážitků v přírodě se stalo „Sluneční město“ (Sun City) nedaleko *Johannesburgu* v Jihoafrické republice, v dobách apartheidu místo nevalné pověsti, dnes však známé volnočasové středisko. Jeho součástí jsou mimo jiné: největší akvapark v zemi včetně vodní věže odvahy, sportovní možnosti, jako je jízda na koni nebo slonovi, let balonem nebo letadlem. Atrakcí je rezervace krokodýlů a hrochů v tzv. říčních proudech nebo národní park Pilanesburg, největší umělá rezervace světa vytvořená v kráteru vyhaslé sopky, který byl osazen zelení a živočichy.

Velmocí v budování těchto zařízení se stala *Francie*, kde jich v 90. letech minulého století bylo 23 s návštěvností 50 mil. zájemců ročně. Působí na pomezí reality a fantazie, umožňují vstupovat do říše vědy a techniky a s jejich pomocí do různých prostředí přírody. Jejich součástí bývají mořská akvária a další zařízení se skutečnými miniponorkami nebo simulátory cesty do zaniklé Atlantidy či do Vesmíru.

Průkopníkem v tomto ohledu se stal komplex „*Městečko*“ (*La Villette*) v severovýchodní části Paříže. Na 35 ha plochy a v řadě špičkově vybavených budov a prostor poskytuje autentické a zajímavé možnosti, jak poznat a zvládnout tajemství různých oblastí a chránit jejich další rozvoj. Jeho součástí je planetárium a velké akvárium, ponorka Argonaut umožňující pozorovat život pod vodou, Géode, kruhové filmové plátno o rozměru 1 tisíce m², simulátor Simax zprostředkující „návštěvy“ různých částí naší Země, 30 tisíc metrů čtverečních ploch pro výstavy o vesmíru, hmotě, živé přírodě, komunikaci nebo práci člověka. Pozornost věnuje také umělecké tvořivosti (koncertní sály, galerie hudebních nástrojů, divadelní sál, velká hala). Dětem a mladým lidem jsou věnovány zvláštní úseky a programy počínající již od tří let jejich věku a přecházející až do věku mladých dospělých. V působení mezi nimi se klade důraz na jejich aktivní účast, tvořivost a imaginaci. Počet návštěvníků celého areálu se pohybuje mezi 4 až 5 miliony ročně.

Podobným, byť technicky skromněji vybaveným zařízením je „*Město dětí*“ (*La città dei bambini*) v Janově, jež se zaměřuje především na praktické činnosti. Je umístěno v rozsáhlých prostorách a budovách dřívějšího přístavu a věnuje rovněž pozornost dětem již od tří let. Umožňuje spontánní hraní i organizované hry, seznamování s vědou a technikou, ovládání počítačů a počítačové hry. Součástí komplexu je kino, knihovna, studijní sály, prodejny potřeb a pomůcek pro volnočasové aktivity. Zařízení vydává rovněž metodické a popularizační materiály.

e) Jiným způsobem uvádění dětí a mladých lidí do herní nebo fantazijní reality je naopak **miniaturizace předmětu zájmu**, tedy jeho přenesení do mnohonásobně zmenšené podoby. V různých evropských zemích i na dalších kontinentech tak vznikly makety významných staveb světa a jejich celých souborů. První *legoland* (z dánského leg godt = dobře si pohrát) vznikl v r. 1958 v dánském Billundu, po němž v dalších desetiletích následovaly jiné země. Jako „nejmenší velkoměsto světa“ působí v Amsterdamu Madurodam, který na ploše 3 ha nabízí přesné modely významných staveb a technických zařízení Nizozemska. Ročně je navštěvuje přes 1 milion zájemců.

Za největší zařízení tohoto typu se dnes pokládá areál v německém Günzburgu mezi Stuttgartem a Augsburgem otevřený v r. 2002. V něm jsou na 50 ha v měřítku 1:30, s pomocí 50 milionů stavebních kostek zpodobeny ve velikosti lidské postavy významné objekty. Jsou to historické i současné stavby Německa (hrady Porýní, přístav Hamburku, letiště Mnichova, mrakodrapy Frankfurtu nad Mohanem, stavby Berlína) i dalších západoevropských zemí a měst (Nizozemska, Švýcarska, Benátek). Zážitky se umocňují zprostředkováním neobvyklých možností: pohledu na celý areál z výšky 65 m nad zemí, kam návštěvníka dopravuje

výtah, „rýžování zlata“, setkání s „létajícími draky“, fiktivní expedicí do džungle nebo zdolání dvanáctimetrového vodopádu.

Obdobou tohoto přístupu je současné budování *areálu miniaturní slovenských hradů* a dalších historických budov v jejich podobě kolem r. 1700 v Podolie u Nového Mesta nad Váhom, jejichž soubor vzniká od r. 2003 v nevyužívaném areálu místní školy podle přesné dokumentace v měřítku 1:50. Tři roky po zahájení jejich „výstavby“ jich vzniklo třináct, konečný počet má činit padesát, model je možno pozorovat se všech stran i z ptáčích perspektiv. Počítá se také se zřízením maket hradů ze sousedních zemí (včetně našeho Karlštejna) i s podporou návštěv 53 hradů a zámků západního Slovenska zavedením tzv. turistického pasu, v němž by se vyznačovaly skutečně návštěvy.

V nedávné minulosti se objevil i další způsob, jak miniaturizovanou skutečnost uvádět tentokrát přímo do světa a činností dítěte, které rozvíjejí představivost a tvořivost. Tomuto cíli slouží **stavebnice Lego**, z níž lze podle plánek sestavovat přibližné podoby různých výsečí reálné skutečnosti (staveb nebo krajiny). Její výroba v této rodinné firmě prošla v minulých desetiletích rychlým vývojem. V posledním období však trpěla poklesem zájmu a finančními ztrátami, proto v r. 2005 uzavřela své dvě továrny ve Švédsku, pět evropských distribučních center a prodala svoje čtyři zábavní parky, zakázky převedla zčásti k externím dodavatelům a část zrušené výroby přenesla také do naší země.

Miniaturizace pronikla také do prostředí mezilidské komunikace. Miniaturizovaným, kapesním komunikátorem o úhlopříčce 6,1 cm se stal cenově přístupný aparát Sony uvedený na trh v r. 2006. Umožňuje bezdrátový přístup k Internetu a má také další funkce (fotoaparát, zařízení pro zprostředkování her apod.). Je pravděpodobné, že se jako významná technická inovace prosadí také ve volném čase zejména mladých uživatelů.

f) Perspektivním projevem rozšiřování možností volnočasových aktivit a jejich individualizace se stává **uplatňování GPS** (Global Positioning System), původně vojenský navigační systém USA. Od začátku 90. let je volně a bezplatně přístupný také pro civilní uživatele celého světa a stále častěji se užívá ve volnočasových aktivitách. Vychází z možností neustálého monitoringu celé Země 24 družicemi, které každou vteřinu dávají informace o souřadnicích pro konkrétní místo a pohyb s přesností několika metrů. Systém bez ohledu na počasí nebo roční období umožňuje kromě jiného navigaci v terénu, zjišťovat přesnou polohu, jakým směrem a kudy jít a s jakými překážkami se lze setkat. Jeho původní využití na piloty, jachtaře nebo cestovatele se rychle rozšiřuje v celé Evropě a proniká i k nám. Uplatňuje se v pěši i horolezecké turistice, jízdě na lyžích nebo autem, při rybaření nebo houbaření, horolezectví, paraglidingu a dnes také v herní činnosti, bývá spjat také s využíváním podrobné mapy.

K perspektivě dalšího vývoje

Volnočasové aktivity a jejich instituce mají tedy **dnes k dispozici soustavu různých typů aktivit, způsobů a nástrojů jejich realizace**, které účastníkům poskytují bohatou, dále se rozšiřující škálu možností. Jsou to zejména:

- Společně programovaný a výchovně zhodnocovaný pobyt v zařízení školy (zejména ve školní družině a klubu), jejichž působení je časově a výchovně, obsahově i organizačně konkrétně vymezeno a uskutečňuje se pod přímým vedením dospělého.
- Zájmové aktivity školy, zařízení volného času nebo sdružení dětí a mládeže, které sice probíhají v přesně vymezeném čase, avšak podle vlastní volby účastníků, prostřednictvím volitelných souborů obsahových a metodických námětů, programů, projektů nebo osnov a pod vedením odborně zdatného dospělého. Uskutečňují se na základě bohaté nabídky, která umožňuje individuálně i společensky motivovanou činnost.
- Reálné nebo virtuální aktivity různého obsahu, intenzity a časového rozsahu, dnes ve značné míře podmíněné rozmachem moderních komunikačních prostředků. Ve volném čase se uskutečňují především individuálně nebo v neformálních skupinách dětí a mládeže.

Všechny tyto možnosti se rozvíjejí souběžně a rychle rozšiřují a diferencují současné členité spektrum jejich obsahu a způsobů realizace. Dobrovolnost účasti a individuální zainteresovanost usnadňují účastníkovi vstup do různých přírodních a společenských prostředí a rozvoj různých stránek své osobnosti. Mezi různými možnostmi účastník volí a vzájemně je kombinuje, uspokojuje a rozvíjí svoje dosavadní i nově vznikající zájmy, v tomto směru přebírá spoluodpovědnost za sebe a někdy také za druhé. Takto se v mnoha směrech uskutečňuje jedna z cest, které pomáhají překonávat přístup nezainteresovaného diváka a pozorovatele a naopak probouzejí zájem o aktivní účast na poznávání a proměně skutečnosti i sebe sama.

Toto úsilí se promítá i do perspektivy budoucích let a dostává se mu podpory politikou evropských institucí vzhledem k mladé generaci. O komplexní přístup k těmto otázkám usiluje Evropské fórum mládeže (YFJ), celoevropská platforma organizací mládeže, při tom bere v úvahu názory mladých lidí na významné aspekty této politiky i možnosti institucí, jež zde působí. Jako strategické priority své politiky na roky 2007 až 2012 YFJ stanovilo čtyři základní oblasti:

- **Neformální výchovu**, prezentovanou jako nejdynamičtější výchovnou metodu, která vyžaduje rovný přístup k možnostem celoživotního učení, uplatňování mobility a výměn mládeže jako důležitého kroku pro interkulturní rozvoj a porozumění, dosažení komplexního přístupu k výchově.

- Práci s mládeží obsahující pokračování v **rozvoji občanské společnosti** (zvláště nevládních organizací mládeže) a v členství v Evropském fóru mládeže, nutnost, aby její nevládní organizace více než dosud vyjadřovaly potřeby mladých lidí a dostávaly pro svůj rozvoj také více prostředků. Nevládní organizace mládeže se mají konsolidovat v jiho-východní, střední, východní Evropě a na Kavkaze, má se zlepšit regionální a globální koordinace struktur, iniciativ a partnerského působení jako základu pro spolupráci a usnadňovat se zde větší mobilita mládeže.
- **Participaci a rozvoj mládeže** obsáhly tyto cíle a úkoly: možnosti uplatnění mladých lidí, jejich přípravu a spoluúčast pro aktivní občanství, stát se jedním z hlasů diskuse o budoucnosti Evropy a aktivním uskutečňovatelem dobrovolnické práce.
- **Lidská práva a sociální soudržnost** vyžadují prosazovat větší rovnost a zastavit diskriminaci, podporovat organizace mládeže zaměřující pozornost na marginalizovanou a znevýhodněnou mládež, uplatňovat opatření pro zlepšování zdraví, bezpečnosti, blaha a autonomie mladých lidí, větší a lepší příležitosti pro jejich zaměstnání. (Strategic Priorities, 2006)

Uvedené záměry se mají uskutečňovat ve spolupráci základních mezinárodních struktur a s využitím jejich významných dokumentů: Evropské unie (a zde zejména Bílé knihy o mládeži), Rady Evropy (a její Revidované Charty o participaci mládeže na životě míst a regionů). Ve společném postupu obou těchto základních evropských struktur při uskutečňování jejich projektů a aktivit, v systému OSN včetně jejich institucí (zejména Mezinárodní organizace práce, UNESCO nebo UNICEF), v součinnosti při výzkumu a rozvoji poznání v těchto otázkách. Nedílnou součástí těchto perspektivních záměrů je působení ve volném čase, pro něž se tak otevírají nové možnosti.

Dynamika rozvoje volného času dětí a mládeže a jejich aktivit přináší neustále nové podněty. Výše naznačené přístupy se mohou ověřovat a uskutečňovat jako celek nebo ve svých dílčích aspektech. V obou případech jsou přínosem k inovaci současné volnočasové praxe a k získávání dalších zájemců, kterým poskytují nové poznatky, trvalé zážitky a přispívají k vytváření aktivního přístupu ke skutečnosti.

Literatura a prameny

Návrh osnov výchovné práce. Praha: SPN, 1960.

Oriental Land. Shanghai Teenager extra-curricular Activities Camp, International Study Tour Center, Ecological and Leisure Tour Spot, Experience Outbound Development Center. Shanghai, bez data.

Po deseti letech 1989–1999. Výroční zpráva Junáka. Praha: Junák, Svaz skautů a skautek ČR, 1999.

Pionýr. Výroční zpráva 2005. Praha: Pionýr, 2006.

Strategic priorities of the European Youth Forum 2007–2012. Brusel, 2006.

VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času.* Brno: Paido 2001.

Výukové programy v činnosti středisek pro volný čas dětí a mládeže. Metodický list.
Praha: IDM, 2003.

HOFBAUER, B. K současnosti a výhledu výchovného zhodnocování volného času dětí a mládeže. *Pedagogická orientace* 2006, č. 4, s. 25–41. ISSN 1211-4669.

Autor: PhDr. Břetislav Hofbauer, CSc., byl dlouholetým členem ČPdS, aktivním přispěvatelem časopisu *Pedagogická orientace*. Zaměřoval se především na oblast práv dětí, byl jedním z představitelů České sekce DCI. Svůj poslední příspěvek zaslal redakci v listopadu 2006. Zemřel 9. ledna 2007.